

HOSPODÁŘSKÁ ETIKA ADAMA SMITHA

Jolana Volejníková

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Katedra obecné a veřejné ekonomie

In this article certain problems in Adam Smiths work of art (economic behaviour and moral sentiments) are analyzed. The professor of moral philosophy and the pioneer economist did not, in fact, lead a life of spectacular schizophrenia. Indeed, it is precisely the narrowing of the broad Smithian view of human beings, in modern economies, that can be seen as one of the major deficiencies of conterporary economic theory. This impoverishment is closely related to the distancing of economics from ethics.

Jako profesor mravní filozofie na univerzitě v Glasgow přednášel A. Smith kurz, jež sestával ze čtyř ucelených částí : 1. přirozená teologie 2. etika 3. nauka o spravedlnosti 4. politická ekonomie. Domnívám se, že jeho učení lze vnímat jako komplex, skládající se ze dvou základních oddílů. Ten první obsahuje zkoumání o podstatě a příčinách mravnosti (psychologie mravů), a ten druhý jedná o použití mravních pravidel k řízení lidské součinnosti uvnitř společenských organizací i mezi nimi. Ostatně, Adam Smith toto rozdělení provedl v podstatě sám - ve svých dvou zásadních spisech. „*Teorie mravních citů*“¹ se stala psychologii mravů a v „*Bohatství národů*“² pak vyjádřil svoje názory a rady hospodářské.

Je zřejmé, že ačkoliv svoji původností vynikají oba dva Smithovy spisy, bylo to právě „*Bohatství národů*“, jež ovlivnilo způsob myšlení celých následujících generací ekonomů. Přitom však není bez zajímavosti, že ona představa „*neviditelné ruky trhu*“, která Smitha tolik proslavila a která se nám i dnes při vyslovení jeho jména vybaví pravděpodobně jako první, byla autorem poprvé zmíněna v jeho díle mravním.³ V „*Teorii mravních citů*“ totiž Smith neomezoval svoje zkoumání pouze na to co je – to znamená na existenci morálky jako takové, ale stanovil a odůvodnil také, jaké jednání má být, aby mohlo být právem považováno za etické. Ve spektru empiristické etiky tak dospěl ke stanovení mravních pravidel a zásad, a očima „*nestranného pozorovatele*“ docela jasně rozlišil mravnost od legálnosti (vnější bezvadnosti) a přetvářky, mravní hodnotu pravou od domnělé, prospěšnost ctnosti od škodlivosti „*módní neřesti*“.

Současně pozornost, jakou věnoval etice trhu nám ukazuje, jak silně byla i jeho politická ekonomie ukotvena v morální filozofii. Čteme-li totiž „*Bohatství národů*“, můžeme jen stěží považovat za přehnaný závěr, totiž, že k nám promlouvá nejen ekonom, ale též morální filozof, který svou koncepci tržního hospodářství nepochybně začlenil do širšího etického rámce. Přesto si však právě tímto druhým dílem často vysloužil pověst „*mrzkého učitele chamtivosti a hospodářského egoismu*“⁴, a jak uvádí Josef Tvrdý⁵, byl Smithův egoismus často odvozován z podobnosti k názorům Bernarda Mandevilla⁶. V nejčastěji citované pasáži

¹ SMITH, A. *Theory of Moral Sentiments*. 1. vyd. 1759.

² SMITH, A. *An inquiry into the natur and causes of wealth of nations*. 1. vyd. 1776.

³ SMITH, A. *The theory of Moral Sentiments*. 1. vyd. D.D. Raphael a A.L. Macfie, Oxford 1976, s. 184.

⁴ MACEK, J. *Mravní názory Adama Smitha*. 1. vyd. Nákladem vlastním, Praha : 1915, s. 59.

⁵ In. TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. 1. vyd. Brno : Novia, 1932. s. 245.

„Bohatství“ Smith totiž říká :

„Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít.“ (Kniha I. 1958 :38)

Ano, Smith skutečně ve vlastním zájmu viděl základní motiv efektivního hospodaření a tedy i tvorby blahobytu, avšak je třeba poznamenat, že v jeho pojetí se nejedná o egoismus, který by vlastní zájem absolutizoval. Hned v úvodních větách „Teorie mravních citů“ totiž uvádí :

„I když člověka pokládáme za jakkoli egoistickou bytost, jsou přece v jeho přirozenosti zřetelně obsaženy jisté principy, které mu brání nezúčastněně přihlížet osudu jiných lidí“ ... „Jedním takovým principem je milosrdenství či soucit („pity or compassion“), cit jehož prostřednictvím pocítujeme bídu jiných lidí, pokud ji přímo vidíme nebo pokud se o ní dozvíme natolik bezprostředně, abychom se do ní dokázali vcítit.“ (1976 : 9)

Tento cit nazval Smith souhrnně též sympatií - „*sympathy*“⁷, a stejně jako jeho přítel David Hume ji považoval za základ veškeré morálky a reálného lidského rozhodování. Sympatie představuje pro morální soudy nesobeckou základnu. Působí jako kritérium a psychologický motiv, zdroj veškerého lidského jednání. Podle Smitha se projevuje už v instinktivním napodobení, které nás vede k tomu, abychom se úplně vžili do postavení druhých a cítili s nimi. Je to přirozená schopnost člověka – vcítit se do situace bližního, porozumět mu a přijmout jeho zájmy. Smith říká, že „...jednotlivec nikdy nesmí dát sobě přednost tak dalece před jakýmkoli jiným jedincem, aby mu uškodil nebo ukřivdil kvůli svému vlastnímu prospěchu, ačkoliv prospěch pro jednoho by byl daleko větší než škoda nebo křivda druhého“.⁸ Pocit účasti je tak předpokladem lidské dokonalosti : ... „*cítit co nejvíc s druhým a ovládat co nejvíce sebe. Jen po všeobecném rozšíření takových povah je možné doufat v soulad v lidstvu*“.⁹

Sympatie je současně schopnost určitého „solidárního“ jednání. Tento solidární zájem o druhé patří k substanci lidskosti právě tak, jako zájem o vlastní dobro. Vzniká jen tehdy, žije-li člověk ve společnosti a samo trvání společnosti je podle Smitha na takové přirozené mravnosti závislé : „*Ohled na vlastní štěstí nám doporučuje ctnost rozumnosti, ohled na štěstí druhých ctnost spravedlnosti a dobrotivosti, ... , všechny tři jsou pak v člověku řízeny se zřetelem na city nestranného pozorovatele, obyvatele našeho srdce*“.¹⁰ Lze tedy říci, že vlastní zájem relevantní pro tržní hospodářství se ve Smithově etické koncepci spojuje s respektováním zájmu, který vychází z vědomí sociální povinnosti a je spjat s obecným dobrem. Vlastní a cizí zájmy zde lze chápat souvztažně, a tak lze odvodit, že Smith počítá s člověkem, který není ani altruista, ani egoista, u něhož však vlastní zájem je omezen zájmem o cizího člověka a prospívá tak obecnému dobru.

Smith ovšem také viděl, že na společnosti je člověk závislý nejen duševně, ale i hmotně. Dělná práce a směna, jejíž mravní formou je smlouva, spojuje lidi navzájem. Tak říká, že „ ... *ve vzdělané společnosti potřebuje člověk neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, ...*

⁶ Bernard Mandevill (1670-1733) francouzský filozof. Stal se proslulým svojí „Fable of the Bees“ („Bájka o včelách, neboli soukromé neřesti-veřejný prospěch“ 1714). Říká, že hospodářský řád, jehož cílem je blahobyt nemá svůj základ v morálce, ale v egoismu. Vypravuje o včelách, které žily v blahobytě, dokud měly možnost projevovat egoistické vlastnosti, jako nespokojenost, marnivost, luxus apod. Jakmile však vlivem karatelů všechny tyto vlastnosti zmizely a včely začaly žít mravně, zmizel blahobyt, moc a sláva.

⁷ SMITH, A. *The theory of Moral Sentiments*. 1. vyd. D.D. Raphael a A.L. Macfie, Oxford 1976, s. 10.

⁸ SMITH, A. *The theory of Moral Sentiments*. 1. vyd. D.D. Raphael a A.L. Macfie, Oxford 1976, s. 138.

⁹ Tamt. s. 25.

¹⁰ Tamt. s. 262.

a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich sebelásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu“.¹¹ Podle Smitha je „*dělba práce nezbytným následkem jistého sklonu lidské povahy, sklonu k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou*“,¹² a je tedy předem nezamýšleným důsledkem sledování vlastních zájmů. A právě vlastní zájem každého jednotlivce je onou silou, která ho vede, aby dělal to, k čemu má nejlepší předpoklady, aby v konkurenci s jinými nabízel co nejlepší a nejlevnější služby druhým a aby místo marnivého utrácení spořil, investoval a tím množil bohatství své i svého národa.

Je třeba dále říci, že Smithova myšlenka spontánní harmonie individuálního a společenského zájmu má i svou strukturálně etickou stránku, v jejímž pojetí Smith filozoficky vycházel z idey přirozeného řádu. Soulad protikladných zájmů je totiž možný pouze tím, že existuje řád, který dokáže tyto vlastní zájmy koordinovat, a to v „*systému přirozené svobody*“ ve prospěch obecného dobra. Je to především soulad, který je dosahován bez zásahu státu. Pro Smitha je příznačný pouze náznak tohoto řádu a to právě v metafoře o „*invisible hand*“. Sám jednatel si totiž není vědom jak mnoho prospívá veřejnému zájmu. Neviditelná ruka ho vede k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. A to, že jemu o nic takového nejde, nemusí být vždy v rozporu se zájmem společnosti :

„ ... tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu společnosti vydatněji, než když mu chce opravdu prospět. Nikdy ještě, pokud vím, neudělali mnoho dobrého lidé, kteří předstírali, že provozují nějakou činnost pro dobro společnosti.“ (cit.dle Smith, A. kniha IV. 1958 : 35)

Smith proto říká, že „ ... je v zájmu každé společnosti takovéto věci ani nepopohánět, ani jim nepřekážet“,¹³ a že „ ... starost o vlastní zájmy by zákony měly přenechat přímo občanům, protože ti znají místní poměry, a dovedou tedy své zájmy jistě lépe rozpoznat než ti, kteří zákony vydávají“.¹⁴ Tedy „neviditelná ruka trhu“ – přirozený proces konkurence na trzích, vede v konečném důsledku k ekonomické efektivnosti a ekonomickému růstu národů. Tuto efektivnost viděl A. Smith v prosazování tendence stejné míry zisku mezi odvětvími. Zde rovněž vedou osobní zájmy a tužby jednotlivce k tomu, aby vkládali svůj kapitál do těch odvětví podnikání, jež jsou pro společnost zpravidla nejprospěšnější. „ *Nemusí tu tedy ani zakročovat zákon, soukromé zájmy a tužby vedou lidi již samy od sebe k tomu, že kapitál každé společnosti rozdělují mezi jednotlivá odvětví podnikání, které se v ní vyskytuje, téměř přesně v takovém poměru, jaký nejvíce odpovídá zájmům celé společnosti*“.¹⁵

Nutno poznamenat, že ačkoliv moderní teorie hospodářství identifikovala tuto záhadnou ruku se zákony trhu, někteří autoři postulují,¹⁶ že Smith za ni mohl považovat nějakou vyšší moc. V „*Teorii mravních citů*“ Smith totiž v souvislosti s onou „neviditelnou rukou“ hovoří o „*řádu Prozřetelnosti*“ řádu, který tím, že trh začleňuje do širšího mravního rámce, stává se tak přirozeným předpokladem souladu rozdílných zájmů. Řád trhu pak není třeba ani vytvářet - stačí ho jen objevovat. Zdá se tedy, že na Smithově pojetí trhu je problematický právě tento moment - zakotvení étosu v přirozenosti, neboť se jím nabízejí možnosti idealizace tržní skutečnosti.

Je známo, že ideu systému přirozené svobody Smith postavil především v opozici

¹¹ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek první.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha I. s. 38.

¹² Tamt. s. 37.

¹³ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha IV. s. 109.

¹⁴ Tamt. s. 109.

¹⁵ Tamt. s. 205.

¹⁶ Např. RICH, A. *Hospodářská etika II.* 1.vyd. Praha : Oikúmené, 1994. s. 214.

k merkantilistickým doktrínám, jejichž kritika ostatně pronikla celým „Bohatstvím národů“. Právě v polemice s merkantilismem totiž Smith nejvíce zdůrazňoval, že národní hospodářství nemůže být efektivně řízeno jako jedna velká farma, a to ani sebemoudřejším státníkem. Píše o velkém francouzském ministru financí Colbertovi, „muži vyznačujícího se poctivostí, velkou pracovitostí, podrobnou znalostí věci a velkou zkušeností“, který chtěl řídit podnikání a obchod velké země „... podle téhož vzoru jako oddělení některého státního úřadu, a místo aby podle osvícené zásady rovnosti, svobody a spravedlnosti každému dovolil, aby si šel za svými zájmy svou vlastní cestou, poskytoval některým odvětvím podnikání zvláštní výsady, zatím co jiná zase svíral obzvláštními zákazy“.¹⁷ Podle Smitha však výsady jedněch znamenají omezení druhých, a nejsou-li vykoupeny nějakou zvláštní zásluhou (např. patent), jsou prostě porušením pravidla spravedlnosti. Sem patří privilegie cechů, zvláštní subvence, cla či soukromé monopoly. Jen ve výjimečných případech lze souhlasit s udělením výsady. To je tam, kde obecná užitečnost jistého zařízení je nepochybná, ale riziko soukromého podnikatele, ohroženého soutěží by jej odrazovalo od podnikání. To platí přirozeně i pro obchod zahraniční. Případ, kdy bude někdy třeba uvážít, zda je na místě ponechat i nadále volný obchod se zahraničím nastává podle Smitha tehdy, bude-li to v zájmu národního celku (např. k podpoře odvětví nutných k obraně státu), či omezí-li některý cizí stát dovoz některých tuzemských výrobků do své země vysokými cly nebo zákazem. „*Pomstychtivost tu přirozeně velí zavést v odvetu za to podobná cla a podobný zákaz tohoto dovozu*“.¹⁸

Tedy, zatímco merkantilistický systém chránil výrobce, Smith hledal systém, jenž by chránil spotřebitele, neboť „... jediným účelem a smyslem veškeré výroby je spotřeba a zájmů výrobce se má dbát potud, pokud to vyžadují zájmy spotřebitele“.¹⁹ V poukazu na neblahé účinky monopolu Smith hovořil dokonce o „spiknutí“ proti spotřebitelům a tím i zájmům celé společnosti a vedle nebezpečí ekonomických poukázal i na jeho účinky mravní :

„Majitelé velkého obchodního kapitálu jsou v každém národě i vůdci a správci veškeré práce a jejich příklad působí na mravy všech pracujících obyvatel, ... , je-li zaměstnavatel obezřetný a šetrný, bude tedy s největší pravděpodobností takový i dělník, ... , který pracuje podle vzoru předepsaného zaměstnavatelem.“ (Kniha IV. 1958 : 188)

A. Smith kladl na význam hodnot jako nezbytných součástí mravní infrastruktury trhu skutečně velký důraz. V jeho pojetí trh nikdy nevede ke zbytečnosti morálky. Naopak, je na ni závislý. Nosné ideje - ideu přirozené svobody a ideu spravedlnosti transformoval do ekonomického myšlení, a tak je nalézáme nejenom v jeho koncepci trhu. Zároveň s nimi spojil i další principy, které ovlivňují hladké fungování tržního mechanismu - konkurence, efektivní výkon vlastnických práv, hospodárnost, podnikavost a tvůrčí myšlení, tvořivá a poctivá práce (žádná třída lidí se u Smitha netěší tak hlubokému opovržení, jako líní lidé, kteří nevyrábějí nic v odplatu za svoji spotřebu), zodpovědnost jak soukromého, tak i veřejného spotřebitele, šetrnost jako předpoklad růstu kapitálu: „... kapitál se zvětšuje šetrností a zmenšuje se marnotratností a špatným hospodařením“.²⁰ To vše ovlivňuje normativní model lidského jednání a chování v tržní ekonomice.

Podle Smitha je svoboda správný stav, i když se jí může zneužít. Svoboda každého jednotlivce závisí na nestranném vykonávání spravedlnosti a zákon má onu „přírodou danou svobodu“ nikoli oklešťovat, ale střežit. Tedy, i když je tržní hospodářství funkční na základě

¹⁷ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha IV. s. 238.

¹⁸ Tamt. s.46.

¹⁹ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha IV. s. 235.

²⁰ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek první.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha II. s. 324.

všeobecně platných a uznávaných morálních představ (věrnost smlouvám, platební morálka, respekt vůči tržnímu partnerovi), člověk se nemůže výhradně spoléhat pouze na přirozený řád trhu a přirozený étos ekonomických subjektů, neboť „ ... všude tam, kde je velký majetek, tam je také velká nerovnost.“ Podle Smitha jsou „ ... původ a majetek zřejmě dvěma hlavními okolnostmi, které ... samy od sebe zavádějí mezi lidmi moc a podřízenost a ... tato okolnost si vynutila vznik veřejné správy“.²¹ Přirozené fungování tržního systému proto spočívá i na určitých institucionálních předpokladech. Vedle „laissez faire“ jsou to institute zajišťující spravedlnost. Smith říká, že:

„Obchod, řemesla a manufaktury mohou zřídka kdy vzkvétat dlouho ve státě, kde není řádné soudnictví, kde si lidé nejsou jisti svým majetkem, kde zákon neposiluje víru ve smlouvy a kde se nelze spolehnout na to, že stát vždycky zasáhne svou mocí, aby každý dlužník, který může platit, svůj dluh také zaplatil. Obchod, řemesla a manufaktury mohou zkrátka zřídka kdy vzkvétat ve státě, kde není jisté důvěry ve spravedlnost vlády.“ (Kniha V. 1958 : 481)

Pod pojmem „spravedlnost“ Smith nepochybně zahrnoval i ochranu volné konkurence před zájmovými skupinami výrobců: „ ... poškozovat nějak zájmy toho nebo onoho stavu jen proto, aby tím získal stav jiný, zřejmě odporuje oné spravedlnosti a nestrannosti, kterou je panovník povinován zachovávat vůči všem svým poddaným“²² a zcela jasně vymezil „zásady daňové spravedlnosti“, jakož i „zásady spravedlnosti státních výdajů“.²³

Pokud jde tedy o činnost státu ve svobodné společnosti shrnul tuto Smith do tří základních funkcí. Sám přitom hovoří o „třech důležitých, avšak prostých a obyčejnému rozumu pochopitelných povinnostech“:

- *chránit společnost před násilnými vpády jiných samostatných společností,*
- *zabezpečit každého příslušníka společnosti před nespravedlností nebo křivdou, které by se dopustil kterýkoli jiný příslušník této společnosti, neboli povinnost zavést přesné vykonávání spravedlnosti,*
- *budovat a udržovat některé veřejné stavby a některá veřejná zařízení, na jejichž vybudování a udržování nemůže mít nikdy zájem některý jednotlivec nebo malý počet jednotlivců, neboť zisk z nich by nemohl nikdy vrátit tomuto jednotlivci nebo malému počtu jednotlivců to, co by na ně vynaložili, i když velké společnosti vynášejí často daleko více než prostě to, co na ně bylo vynaloženo.“ (Kniha IV. 1958 : 261)*

Závěr

Shrneme-li výše uvedené úvahy, můžeme snad s plnou odpovědností říci, že „Bohatství národů“ objasňuje zákonitosti uspokojování lidských potřeb nejen na základě hospodárnosti, ale i jejich mravní správnosti. Smith svoje myšlenky neformuloval proto, aby obhajoval úzký ekonomický egoismus. Naopak. Hledal odpověď na otázku, co je zdrojem bohatství národa, a našel ji v dělbě práce a ve svobodě obchodu. Jeho ekonomické názory byly v prvé řadě kritikou politického a ekonomického útlaku ze strany monarchistického státu omezování a řízení hospodářství v rámci merkantilistického systému silného státu, protekcionismu a regulace. Jeho obhajoba „laissez faire“ se nesla ve znamení obhajoby ekonomické svobody a odporu vůči velkým vládním výdajům, které pokládal za břemeno a brzdu soukromé

²¹ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha V. s. 281, 285.

²² SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha IV. s. 228.

²³ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha V. kap. I. a II.

iniciativy a hospodářského růstu : „ ... velké národy nezchudnou nikdy tím, že rozhazuje a špatně hospodář jednotlivce, nýbrž tím, že rozhazuje a špatně hospodář stát“.²⁴

Smithův důraz na ekonomický růst, růst produktivity práce a akumulaci kapitálu ukázal, že hlavním zdrojem pokroku lidské civilizace je růst bohatství, z něhož mají nakonec prospěch všechny společenské skupiny, všichni jednotlivci. Věřil v růst životní úrovně dělníků a nikdy nezpochybnil morální nárok kapitalisty na zisk jako nezbytný předpoklad akumulace kapitálu.

Po staletích, kdy bylo hospodářství řízeno tradicí nebo autoritou, Smith jako první vytvořil, vysvětlil a popsal teoretický model tržního systému. Jeho liberální hospodářská koncepce ve spojení s politickým liberalismem rozložila strnulý cechovní řád s orientací na pevně určenou potřebu a na „stavu přiměřené příjmy“ ve prospěch inovativní a nanejvýš efektivní svobody výdělečného hospodářství. Vyšla ze svobody jednotlivce a z jeho schopnosti stanovit si své cíle. Smith se vyslovil pro svobodné tržní hospodářství právě proto, protože podle jeho názoru je uspořádáno tak, že orientuje vlastní zájmy hospodařících subjektů na rozmnožování obecného dobra. Sebeláska, jako morálně ovládaný egoismus a sympatie pro druhé mu poskytly přirozený základ morálního sebeomezování lidí i v ekonomickém prostředí. Nelze tedy říci, že ekonomický amoralismus byl věcí „zakladatele vědy národohospodářské“ Adama Smitha.

Literatura :

1. ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky.* Přel. K. Šprunk. 1.vyd. Praha : Zvon, 1994. 292 s. ISBN 80-7113-111-3.
2. HOLMAN, R. a kol. *Dějiny ekonomického myšlení.* 1. vyd. Praha : C.H.Beck, 1999. 544 s. ISBN 80-7179-238-1.
3. MARCUS, A. A. *Business and society : Ethics, Government, and the World Economy.* 1.vyd. USA – Boston : Irwin, 1993. 676 s. ISBN 0-256-08866-7.
4. RICH, A. *Etika hospodářství I., II.* Přel. K. Floss a kol. 1. vyd. Praha : ISE, 1994. 375 s. Oikúmené. ISBN 80-85241-61-7. ISBN 80-85241-62-5.
5. SEKNIČKA, P. a kol. *Úvod do hospodářské etiky.* 1.vyd. Praha : Codex Bohemia, 1997. 192 s. ISBN 80-85963-40-X.
6. SEN, A. *On Ethics and Economics.* 1.vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1991. 90 s.
7. SCHMIDT, O. JEŽEK, T. aj. *Galerie světových ekonomů.* In. *Koruna*, příloha Lidových novin. Praha : ročník 1994.
8. SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek první.* Přel. V. Irgl a kol. 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. 402 s.
9. SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek druhý.* Přel. V. Irgl a kol. 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. 572 s.
10. SMITH, A. *The Theory of Moral Sentiments.* 1. vyd. Oxford University: D.D. Raphael a A.L.Macfie, 1976. 412 s. ISBN 0-86597-012-2.
11. TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie.* 1.vyd. Brno : Novia, 1932. 495 s.

Kontaktní adresa :

Ing.Jolana Volejníková, Ph.D.

Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní, Katedra obecné a veřejné ekonomie, Studentská 84, 532 10 Pardubice

tel: 040/603 6162

e-mail: Jolana.Volejnikova@upce.cz

Recenzoval: doc.Ing.Pavel Duspiva, Katedra ekonomiky, financí a účetnictví, FES, UPa

²⁴ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Svazek první.* 1. vyd. Praha : SNPL, 1958. Kniha II. s. 329.

